

Kur’ân’a Göre “Hakk” ve “Adalet” Kavramları Bağlamında İslâm Toplumunun İctimâî Değerleri

DOI NO: 10.5578/JSS.26435

Resul ERSÖZ*

Geliş Tarihi: 04.05.2016

Kabul Tarihi: 14.07.2016

Özet

İslâm toplumunun ictimâî birçok değeri bulunmakla birlikte bunlardan “hak” ve “adalet”, en ön plana çıkan iki anahtar kavramdır. Kur’ân’a göre toplum düzeni ancak hak ve adalet zemininde tesis edilebilir ve sürdürülebilir. Aksi halde, hak ve adalet ekseninde oluşturulmamış bir düzen ve birlikteliğin, -bu durum kardeşliğe hâlel getireceğinden dolayı- sürdürülebilir olması mümkün değildir. Başka bir ifadeyle her iki kavram da (hak ve adalet) İslâm toplumunun huzur ve refahının teminine yönelik olarak vaz’ edilmiştir.

Kelime olarak “barış” anlamına gelen İslâm, şeriatın zaruri maksatları kapsamında; dînin, nefsin, neslin, malın ve aklın korunmasını öngörmektedir. Bu öngörü ve hedefler, öncelikle İslâm toplumunda bilahare tüm dünyada hak ve adalet ekseninde Müslümanlar eliyle gerçekleştirilecektir. Bu, Müslümanların görevidir. Nihâî hedef ise evrensel barışı (İslâm) sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Hak, Adalet, Kavram, İctimâî Değerler, İslâm Toplumu

According to the Qur’an in the Context of “Hak” and “Justice” Concepts the Social Values of the Islamic Community

Abstract

Although there are many social values of the Islamic Community, “hak” and “justice” are the two key concepts to the forefront. According to the Qur’an, the community system can only be established and sustainable in the basis of hak and justice. Otherwise, a system didn’t establish on hak and justice axis and togetherness -because, this will damage to the brotherhood- aren’t possible to be sustainable. In other words, both concepts (hak and justice) have commanded towards the provision of peace and prosperity of the Islamic community.

Islam as the word “peace” means. Islam ordered the protection of the essential purposes of the Sharia. Essential purposes of the Sharia are: religion, life, generation, good and mind. These foresight and targets, primarily in the Islamic community, later on in the whole world, in hak and justice axis will be carried by Muslims. It is the duty of Muslims. The ultimate goal is to realize the universal peace (Islam).

---

* Öğr. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, e-posta: resulersoz45@hotmail.com

Keywords: *Hak, Justice, Concept, the Social Values, the İslamic Community*

Giriş

İnsan medenî bir varlıktır ve fitratı gereği medenî (bir toplum içinde) yaşamak mecburiyetindedir. Bu bakımdan yaratıcı onu daha çok toplumun bir üyesi olarak muhatap almaktadır. Bununla birlikte İslâm toplumu, ancak erdemli fertlerden meydana getirilip ayakta tutulabileceğinden, ferdin erdemi Kur'ân'ın en öncelikli hedefidir. Diğer taraftan İslâm, kullara yönelik bir takım ibadetler öngörmüş, bununla ferdî erdemle birlikte toplumsal fayda hedeflenmiştir. Mesela bu toplumsal fayda, namaz, oruç ve özellikle zekât gibi ibadetlerde açıkça görülmektedir.

Kur'ân'ın ilk hedefi, zulme yol açan şirkin ortadan kaldırılmasıdır: "...Çünkü şirk (Allah'a yapılan) büyük bir zulümdür." (Lokman 31/13). Kur'ân'ın diğer hedefi ise; insanların dünya ve ahiret mutluluğunu (yapmış olduğu sosyal düzenlemeler ile) temin etmeye çalışmasıdır. Yani Kur'ân'ın ifadesiyle bu, "dünyada da refah, mutluluk, ahirette de refah mutluluk"tur: "Onlardan bir kısmı da "Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi Cehennem azabından koru" derler." (Bakara 2/201).

Müslümanların vergiyle mükellef tutulmaları, "Onların mallarından sadaka (vergi) al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin. Ve Onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (onları yatıştırır). Allah işitendir, bilendir" (Tevbe 9/103), zalimlere karşı cihad etmekle mükellef tutulmaları, ümmetin birlikteliğini yenileyip takviye eden Hac ibadeti ve benzeri mükellefiyetler İslâm toplumunun saadetine ve bekasına yöneliktir. Zekât ve beytülmal müessesesi İslâm toplumunun diğer ictimâî değerlerindedir ve aynı gayeye hizmet için tesis edilmişlerdir.

Kur'ân'ın daveti evrenseldir ve herhangi bir coğrafyaya tahsis edilmiş değildir. O, beşer cemiyetini barış içerisinde birlikte yaşatmaya çalışır. Hac ibadeti ve hilafet müessesesiyle de bu gaye hedeflenmiştir (Hamidullah, 1963, 36). İnsan cinsinin aynı ana-babadan meydana gelmiş olması, insanların kardeş olduğunun en önemli göstergesidir (Hamidullah, 1963, 36). "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve o'ndan da eşini var eden ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretilip yayan Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir." (Nisa 4/1). "Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık, Muhakkak ki Allah yanında en üstün olanınız, O'ndan (Allah'ın buyruklarının dışına çıkmaktan) en çok korkmanızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır." (Hucurat 49/13).

Yukarıda meallerini arz ettiğimiz âyetlerden, insanların aslında kardeş oldukları, İslâm toplumunda Müslim-Gayri Müslim, siyah ırk-beyaz ırk ve her

ne tür bir farklılık bulunursa bulunsun, birlikte yaşanabileceği sonucuna ulaşabiliriz. Şu iki âyette bu kabildendir:

“İnsanlar bir tek ümmet idi, sonra Allah, müjdecî ve uyarıcı olarak Peygamberler gönderdi. İnsanlar arasında anlaşmazlığa düştükleri konularda hüküm vermeleri için O Peygamberlerle beraber hak yolu gösteren kitapları da indirdi. Ancak kendilerine kitap verilenler kendilerine apaçık deliller geldikten sonra sırf aralarındaki kıskançlıktan ötürü dinde anlaşmazlığa düştüler...” (Bakara 2/213), *“İnsanlar sadece bir tek ümmetti, sonradan ayrılığa düştüler...”* (Yunus 10/19).

İslâm'ın daveti evrenseldir. Kur'ân'ın mesajı belli bir coğrafyaya veya belli bir kavme yöneltilmiş değildir: *“Hâlbuki sen buna karşılık (Peygamberlik görevini ifa için) onlardan bir ücret istemiyorsun. O, bütün âlemler için sadece bir öğüttür.”* (Yusuf 12/104), *“Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bilmezler.”* (Sebe 34/28), *“Muhakkak o (Kur'ân); herkes için ancak bir öğüttür.”* (Tekvir 81/27).

İslâm toplumunun değerlerden bir diğeri de “Müsamaha”dır. Nitekim tarihimiz müsamahanın müstesna örneklerine şahitlik etmektedir: *“(Rasûlüm!) de ki: “Ey Kitâb ehli, bizimle ve sizin aranızda müşterek olan bir söze geliniz; yalnız Allah'a tapalım. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, Allah'ı bırakıp da kimimiz diğerini ilahlaştırmasın.” Eğer yüz çevirirlerse; şahit olun biz Müslümanlar! deyin.”* (Âli İmran 3/64), *“Şüphesiz iman edenler; Yani Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbiülerden, Allah'a ve Âhiret gününe hakıyla inanıp, salih amel işleyenler için Rab'leri katında mükâfatlar vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”* (Bakara 2/62).

Kur'ân'a göre “insanların farklı ırklardan gelmeleri ve ayrı topluluklar oluşturmaları, kendilerine verilen nimetler hususunda bir imtihan, insanlığın ortak ideal ve hedefleri için bir yarışma ve işbirliği vesilesidir.” (Özel, 1997, 15). Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *“O'nun delillerinden biri de gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda bilenler için (alınacak) dersler vardır.”* (Rûm 30/22), *“... Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik, Allah isteseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı, fakat size verdiklerinde sizi sınamak için (böyle yaptı). Öyleyse hayır işlerine birbirinizle yarışın, hepinizin dönüşü Allah'adır, O size ayrılığa düştüğünüz şeyler(in hakikatin)i haber verecektir.”* (Maide 5/48).

Şüphesiz ideal bir toplum için en güzel örnek, Hz. Peygamber'in Medine'de oluşturduğu ve başkanlığını yaptığı toplumdur. O, Medine'ye varır varmaz ilk iş olarak, Ensar-Muhacir kardeşliğini (muâhât) tesis etti. Hz. Peygamber bunun akabinde bütün dînî ve kültürel topluluklara, yapmış olduğu vatandaşlık anlaşması (Hamidullah, 1987, 59-62) ile İslam devletinin birer üyesi olma imkânını sağlamıştır. Bir site devleti mahiyetindeki bu devlet, müsamahanın en güzel tatbikatını sergilemiştir. İbn Hişam'a göre (ö:213/828) “Müslümanlar sayıca az olmalarına rağmen, teşkilatlı olmaları sebebiyle

yapılan anlaşma ve anayasa sayesinde hâkim konuma gelmişlerdir. Bununla birlikte putperest ve yahudi olan Medine halkı da adeta azınlık durumuna düşmüştür." (İbn Hişam, 1990, II/148-149).

Anayasa, müşterek yaşamının ve devlet olmanın bir gereğidir. Hz Peygamber (sav) de dînî ve hukukî özerklik temelinde dayalı çoğulculuğu esas alan bir anayasa ile Müslüman, Yahudî, Hristiyan ve Müşriklerden oluşan farklı dînî toplulukların bir arada yaşayabilmesini sağlamıştır. "*Medine Vesikası*" da denilen ve Muhammed Hamidullah'a göre "İlk İslâm devletinin anayasası olmasından başka, aynı zamanda yeryüzünde bir devletin vaz' ettiği ilk yazılı anayasa olma hususiyetine de sahip" (Hamidullah, 1980, I, 204) olan bu yasa; 2 ve 25. maddeler ile siyasi bir birliktelik anlamındaki "*ümme*"i öngörmektedir (Hamidullah, 1987, 59-62). Yani İslâm toplumunda bulunan her dînî ve etnik gurup, bu toplumun bir parçasıdır ve diğer insanlardan ayrı olan bir ümmeti oluşturmaktadır. "Gayri müslim tebaanın itaatını ve devleti tanımalarını sağlayan idari prensipleri getiren bu Anayasa, devletleşme yönünde mühim bir adım olarak kabul edilmektedir" (Önkal, 1987, 104).

İslâm toplumunda topluluklar arası ilişkilerde, genel ahlakî kurallar geçerlidir. Aynı anayasa her topluluğun vicdan hürriyeti ve din özgürlüğüne sahip olacağını ilan eder. "*Yahudilerin dinleri kendilerine, mü'minlerin dinleri kendilerinedir, buna gerek mevlaları ve gerekse kendileri dâhildirler.*" (bkz. 25. madde, Hamidullah, 1987, 59-62). Buna göre, Yahudiler kendi dinlerini, Müslümanlar kendi dinlerini tatbik edeceklerdir. Karşılıklı dînî müsamaha, özellikle şu hususları kapsamaktadır: Her topluluk, sadece dînî uygulama ve ibadet bakımından hür olmayacak, ama aynı şekilde, sadece mensubu bulunduğu dînî cemaatin yasalarına boyun eğme konusunda da hür olacaktır; böylece Yahudiler, "Yahudî yasasına" göre, Hristiyanlar, "Hristiyan kanununa" göre, vb. yargılanacaklardır." (Hamidullah, 1986, 14). Görüldüğü gibi bu anayasaya göre, İslâmî yasalar Müslüman olmayanlara tatbik olunmamaktadır. Kur'ân bu mevzuda şöyle der: "*İncil sahipleri, Allah'ın onda indirdiği (hükümler) ile hükmetsinler...*" (Maide 5/47). Hamidullah'a göre Gayri Müslimler davalarını temyiz niyetiyle bile olsa İslâm mahkemelerine götürmek zorunda değildirler (Hamidullah, 1986, 14).

Diğer taraftan, İslâm toplumu çoğulcu bir karakter taşır. Buna bağlı olarak da, tek bir hukuk sistemi değil, birçok hukuk sistemi aynı anda geçerli olabilir. Farklı hukukların mevcudiyetinden doğan ihtilaflar ise, geçmişte olduğu gibi, bütün hukuk topluluklarının temsilcilerinden oluşan yüksek mahkemelerce halledilir (Bulaç, 1994, II, 191). Kur'ân, İslâm toplumundaki farklı unsurlara davalarını kendi hukukları doğrultusunda çözümlene hakkı vermektedir (Maide, 5/47).

Kur'an, gücün değil, hakkın ve hukukun üstün tutulduğu bir sistemi ve toplumu öngörür. "Kur'ân'da bir insanı öldürmenin, bütün insanları öldürmeye denk tutularak hayattan mahrumiyetle cezalandırılması (Maide 5/32); inanç konusunda baskı yapılmasının (Bakara 2/256), malların gayri meşru

yollarla yenilmesinin (Bakara 2/188; Nisa 4/29), ırza tecavüzün yasaklanması ve bu konudaki ihlallerin ağır şekilde müeyyidelere bağlanması (İsra 17/32); düşman bile olsa insanlar arasında adalet ile hükmetmenin (Maide 5/8), kendi aleyhine bile olsa doğru şahitlikte bulunmanın (Nisa 4/135), ahde vefa göstermenin emredilmesi (İsra 17/34), başka insanlara karşı üstünlük taslamamanın kınanması, tevazu (Nûr 24/30; Furkân 25/63; Lokman 31/18), afv ve bağışın (Bakara 2/173, 182, 185; Âli İmran 3/28; Nisa 4/16; Maide 5/3) tavsiye edilmesi, insanın insanca yaşayabilmesi için gerekli hak ve hürriyetlerin hukukî ve ahlakî çerçevesini oluşturmaktadır.” (Özel, 1997, 15).

İslâm hukukunun temel hedefi, *Makasidü's-Şerîa* denilen; can, mal, nesil, akıl ve dinin korunmasıdır. Bu hedefi tahakkuk ettirmek İslâm devletinin ve yönetiminin varlık ve meşruiyet sebebidir. İnsan hakları da denilen bu temel hak ve hürriyetlerin yanında, Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber (sav)'in Veda Hutbesinde ifadesini bulan talimatlarının ışığında, İslâm hukukçuları bir takım genel kurallar ortaya koymuşlardır. Bunlar, “kanlarda asıl olan masumluktur”, “insanda asıl olan hürriyettir”, beraat-ı zimmet asıldır”, “zarar karşılığında zarar vermek yoktur” vb. kurallardır. Bütün bu konularda mü'min-kâfir, kadın-erkek ayrımı söz konusu değildir. İslâm toplumunda sosyal ilişkiler, ilâhî iradeye uygun olarak düzenlenir. İşte devlet, toplum adına bunu düzenleyecek olan en üst organizasyondur.

İslâm toplumunda yönetim meşruiyetini İslâm toplumunun ortak tasvibinden alır ve Allah'ın koyduğu esaslara uyduğu sürece bu meşruiyetini korur: “*Allah size emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder...*”, “*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Rasûl'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin, eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz; -Allah'a ve Ahiret gününe inanıyorsanız- onu Allah'a ve Rasûl'e götürünüz. Bu, hem hayırlı hem de sonuç bakımından daha güzeldir.*”, “*Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı hak ile indirdik. Hainlerden taraf olma!*” (Nisa 4/ 58, 59, 105). Siyasal iktidarın görevi, insanın dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayacak ilâhî hükümlerin uygulanması için gerekli ortamı sağlamaktır. Yönetim otoritesini bunun dışında herhangi bir maksatla kullanamaz. Fertler gibi o da ilâhî iradeye uymakla yükümlüdür (Özel, 1997, 15).

İslâm toplumunun fertleri istisnasız olarak İslâm devletinin sosyal güvenlik kapsamındadırlar. Nitekim Hz. Peygamber bunu, Medine İslâm Devleti'nin anayasasında yer alan 12. madde ile tatbik etmiştir (Hamidullah, 1987, 60). Buna göre bir fert, bizzat kendisinin ödemesi imkânsız olan malî ağır vergiler ödemek zorunda kalmışsa, toplum onu himaye edecek ve destekleyecek; bu masrafları üstlenen onun yerine toplum olacaktır (Hamidullah, 1986, 14).

1. Hak Kavramı

1.1. Lügat ve Terim Anlamı

"Hak" lügatte uygunluk (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 125; Ebu'l-Bekâ, 1287h, 289; Yazır, 1968, IV/2675) ve doğruluk (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74; İbn Manzûr, 1300h, X/49; Fîrûzâbâdî, 1987, 1129) anlamına gelir. Aynı zamanda pay, hisse, kısmet (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 75), kudret, yetki, ruhsat, (Ali el-Hafif, 1990, 12) layık, müstehak, münasip (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 75; Fîrûzâbâdî, 1987, 1129) gibi anlamlara gelen bu lafız; Allah, Kur'ân, İslâm, adâlet, tevhid, ölüm ve mal (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73-74; Fîrûzâbâdî, 1987, 1129) anlamlarını da ihtiva eder. "hak" batıl ve dalaletin zıddı olup çoğulu hukuk ve hikâktır (Ebu'l-Bekâ, 1287h, 289; İbn Manzûr, 1300h, X/49; Fîrûzâbâdî, 1987, 1129).

"Hak" mastar, isim ve sıfat olarak çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Mastar olarak; var olmak, uygun olmak, aykırı olmayıp muvafakat etmek, vâcib ve sabit olmak (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 126; Ebu'l-Bekâ, 1287h, 289; İbn Manzûr, 1300h, X/49; Fîrûzâbâdî, 1987, 1129) ve mülk edinmek (Fîrûzâbâdî, 1987, 1129) gibi anlamlara gelir. Ayrıca "Hak", Allah Teâlâ'nın isimlerinden-
dir (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73; Rağıb el-İsfahânî, tsz, 126; İbn Manzûr, 1300h, X/50; Fîrûzâbâdî, 1987, 1129). İsmi fail ve sıfat-ı müşebbehe olarak, zatıyla vâcibü'l-vücûd olan Allah'a delalet etmesinin yanında haricen mevcut olan varlıklara da delalet eder. Bunun dışında o batılın zıddıdır. Vâcibü'l-vücûd mutlak hak olandır. Zira mümteniü'l-vücûd mutlak manada batıldır. Mümkünü'l-vücûd nefsi itibariyle batıl olsa da mucidi dikkate alınırsa vâcib olduğu görülür (Ebu'l-Bekâ, 1287h, 289).

Râğıb el-İsfahânî (ö:502/1108)'ye göre bu lafız; bir şeyi hikmete binâen îcad eden mücide denir. Bu yüzden Allah'a "Hak" denmiştir. Yine ona göre hak, hikmetin gereği îcad edilen şeyler için de kullanılır. Bu bakımdan Allah'ın her söz ve fiiline hak denir (Râğıb el-İsfahânî, tsz, 125-126).

Elmalılı Hamdi Yazır (ö:1942)'a göre "hak" birçok anlamlarda kullanılmaktadır. O bu hususta şöyle der: "En umumi olarak mastar manası kullanılan hak; sübut ve tehakkuk-ı vücûd anlamına gelse de, bunun esas mefhumunda bir mutabakat manası vardır ve bu ezhân ile a'yânın ilim ile malumun mutabakatını ifade eder. Bu sebeple bazen ezhâna bazen de a'yâna ıtlak edilir. Frenkler evvelkine verite, ikinciye realite derler. Evvelki süjenin, diğeri objenin vasfıdır. Burada gerekli olan birinin diğesine mutabakat etmesidir. İşte hakkın hakikati bu iki vechin intibak ve cem'iyeti olduğundan dolayı hak; manen ve sureten her durumda mevcut olmak diye manalandırılır. Bu da vücûb-i vücûd anlamına gelir. Vücubı vücûd ise ya lizatîhi ya da liğayrihi olarak tezahür eder. Lizatîhi vücubı vücûd; varlığı zatından kaynaklanıp hiç bir vec-hile başkasına muhtaç olmayan, hiç bir noksan kabul etmeyen, ezeli ve ebedi bütün kemal sıfatları kendinde toplayan demektir, O da Allah Teâlâ'dır ve el-Hak İsmi şerifi O'nun Esmâ-i Hüsnâ'sındandır. *Vâcib lizâtîhi* manasına gelen

el-Hak isminin çoğulu yoktur. Diğer anlamlarda kullanılan hak kavramının çoğulu ise hakâyıktır.” (Yazır, 1968, IV/2675-2676).

Bu lafız; mevcut olan sabit iş, Şârî'nin hükmü ve ikrarı, insanın hak ettiği şey, kanunun sahibi için koruduğu maslahat, şeriatın korumaya karar verdiği değerler (Ali el-Hafif, 1990, 9), hükme uygunluk ve vakıya uygun hüküm, söz, din ve mezhep (Ebu'l-Bekâ, 1287h, 289) anlamlarını da taşır. Yukarıda ifade ettiği manaları tespiti çalıştığımız “hak” kavramı çeşitli ihtisas erbabı tarafından muhtelif anlamlarda kullanılmıştır.

“Filozoflara göre hak; değeri haiz üç şeyden biridir. Bunlar; hak, hayır ve güzelliştir. Fıkıhçılara göre, aynı ve şahsi hakkı şumulüne alan bir kavramdır. Hatta bütün dallarıyla kanunu öğrenmeğe de hukuku öğrenmek denir. Ahlak bilginleri onu insanın başkasına karşı borçlu olduğu şeyler hakkında kullanır.” (Yusuf el-Kardâvî, 1968, 5-6).

Hak, şeriatın sahibi adına himaye ettiği, İslâm şeriatının öngördüğü haklardan ve menfaatlerden tümüne uyan ve kanunların koruma altına aldığı mali değeri haiz maslahattır. Müste'cirin icâra verdiği maldan faydalanma hakkı, mal sahibinin malından faydalanma hakkı ve varisin vasiyet edilen maldan faydalanma hakkı bunlardandır (Ali el-Hafif, 1990, 11). Daha şümulü ve tatminkâr bir ifade ile hakkı: “*Hukukun bir yetki veya yükümlülük olmak üzere benimsediği bir aidiyettir (ihtisas).*” şeklinde tarif etmek mümkündür (Demir, 1986, 69). İslâmî literatürde mücerret haklar için hürriyet tabirinin kullanıldığını görmekteyiz. Bu daha çok şahsi haklarda belirginleşir. Buna göre Hukuku şahsiyye, anayasanın vatandaş olsun, yabancı olsun, bütün fertler için eşit şekilde garanti ettiği umumi hürriyetleri temsil eden bir lafızdır. Bunlar, seyahat ve göç hürriyeti, toplantı hürriyeti, fikir hürriyeti ve mesken hürriyeti gibi insana doğumundan ölümüne kadar lazım olacak haklardır (Ali el-Hafif, 1990, 15). İslâm hukukuna göre hak: Allah hakkı, kul hakkı ve karma nitelikli haklar olmak üzere üç ana gurupta incelenmektedir (Demir, 1986, 80).

“Hak”, dilimizde de yaygın halde kullanılan bir kavramdır. Şöyle ki: 1- Adalet: “Haktan ayrılmamalıyız” derken bu anlam kastedilmiştir. 2- Adaletin, hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, kazanç. 3- Davada gerçeğe uygunluk, doğruluk. (Bu davada hak görmüyorum.) 4- Harcanmış emek. (Ana hakkı ödenmez.) 5- Pay. (Komşu hakkı, makas hakkı.) 6- Emek karşılığı ücret. 7- Doğru, gerçek. “Sözüm haktır” ifadesi bu anlama gelmektedir.” (Mollaibrahimoğlu, 1996, 24).

1.2. Kur'ân'da Hak Kavramı

Yüce Kur'ân'ın 221 âyetinde 235 defa tekrarlanan bu kavram genellikle Mekkî âyetlerde geçmekte ve tevhîdi insanların kalplerine yerleştirmede önemli bir görev yapmaktadır. “Hak” kavramı genellikle Kur'ân'da şu anlamlarda kullanılmaktadır:

1.2.1. Allah (cc) Anlamında "Hak"

Elmalılı Hamdi'ye göre; Allah Teâlâ varlığı kendinden olan ve var olmada başkasına muhtaç olmayan tek varlıktır. Yani Allah Teâlâ vücub-u vücûddur. Allah'ın dışındakiler var olmada O'nun icabına muhtaçtırlar. Bu bakımdan hak olan ancak Allah Teâlâ'dır. Ondan başka her şey var olmada Allah'a muhtaç olduklarından batıl olsalar da, Allah'ın yaratması ve Allah için sabit olmalarından dolayı hak sayılırlar. Yani "*Hak li ğayrihi*"dirler (Yazır, IV, 2676). Bunlar, Allah Teâlâ'nın hak kitabı Kur'ân'ı Kerîm'in birçok sûre ve âyetlerinde ilan ettiği gerçeklerdendir. Bu âyetlerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

"İşte O, sizin hak (gerçek) rabbiniz olan Allah'tır. Hak'dan sonra da dalaletten başka ne vardır? Öyleyse nasıl (haktan sapıklığa) döndürülüyorsunuz!" (Yunus 10/32) (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 125; Ebu'l-Bekâ, 1287h, 288); *"Çünkü Allah hakkın ta kendisidir; O'nun dışında taptıkları ise hiç şüphesiz batıldır..."* (Lokman 31/30) (Zemahşerî, 1318h, II, 416; Yusuf el-Kardâvî, 1968, 7), *"Sonra Allah'a, hak olan mevlalarına döndürülürler..."* (En'âm 6/62) (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 125; Yazır, III, 1952); *"Şayet hak (Allah) onların hevalarına uysaydı, gökler ve yeryüzü ile bunlarda bulunanlar bozulur giderdi."* (Mü'minûn 23/71) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73; Fîrûzâbâdî, 1987, II, 485).

Bu âyetlerin dışında Nûr 24/25, Hac 22/6 ve 62, Kehf 18/44, Meryem 19/34, Tâhâ 20/114, Sâd 38/84, Muhammed 47/3 ve Asr 103/3. âyetlerde "hak" lafzının Allah anlamında kullanıldığını görmekteyiz (Mollaibrahi-
moğlu, 1996, 26).

1.2.2. Kur'ân Anlamında "Hak"

Kur'ân'ın hak olması, hak olan Allah'ın kelâmı olmasından kaynaklanmaktadır. Zira O'ndan sadır olan her şey haktır ve Kur'ân da Allah'dan sadır olmuştur. Zuhur Sûresi 43/29 ve 30. âyetlerde hak kavramı Kur'ân anlamında kullanılmaktadır:

"Doğrusu bunları da atalarını da kendilerine hak (Kur'ân) ve onu açıklayan bir peygamber gelinceye kadar geçindirdim. Fakat kendilerine hak (Kur'ân) gelince; Bu bir büyüdür, biz onu tanımıyoruz dediler." (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73; Zemahşerî, 1318h, III, 77); *"Doğrusu biz seni hak (Kur'ân) ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik"* (Bakara 2/119). (Yazır, V, 3742).

Mukâtil b. Süleyman (ö:150/767), Kasas Suresi 48. ayette bulunan ve daha çok Hz. Peygamber olarak tefsir edilen "Hak" lafzını Kur'ân anlamında tefsir etmiştir (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73). "Hak" lafzının Kur'ân anlamında kullanıldığı bu Kur'ân âyetlerinden başka, Bakara 2/91, En'âm 6/5, 66, Enfâl 8/32, Yunus 10/94, 108, Hûd 11/17 ve daha birçok ayette de aynı anlamda kullanıldığını görmekteyiz (Mollaibrahimoğlu, 1996, 27).

1.2.3. İslâm Anlamında “Hak”

Din, insanlığın olmazsa olmaz ihtiyaçlarının başında gelir. Bu bakımdan Allah Teâlâ her topluma bir din ve bir Peygamber göndermiştir: “*Andolsun ki biz, “Allah’a kulluk edin, tağût (a tapmak) tan sakının” diye (emretmeleri için) her ümmete bir peygamber gönderdik...*” (Nahl 16/36); “*Biz bir elçi göndermedikçe (hiç bir kavme) azab edecek değiliz.*” (İsrâ 17/15).

Meallerini arz ettiğimiz bu âyetlerde işaret edildiği üzere, Hz. Âdem (a.s.)’den bu yana gelmiş geçmiş bütün toplumlara aynı özellikleri muhtevi dinler gönderilmiş, zaman içerisinde prensipleri tahrif edilip, bidat ve hurafelerle karıştırılmış bu dinler, İslâm ile ilga edilip nesh edilmişlerdir. Allah Teâlâ’nın insanlığa son mesajı niteliğini taşıyan İslâm dini ise O’nun kıyamete değin tanıyıp razı olduğu yegâne din olma özelliğini taşımaktadır:

“*...Sîze din olarak İslâm’ı beğendim.*” (Maide 5/3), “*Allah katında din İslâm’dır.*” (Âli İmrân 3/19).

İslâm’ın hak olması, hak olan Allah’tan gelen hak Kur’ân ile çerçevesinin çizilmiş olmasındandır. Nitekim bazı Kur’ân âyetlerinde geçen “*hak*” lafzının İslâm anlamına geldiği görülmektedir:

“*Yine de ki: Hak geldi batıl yıkılıp gitti. Zaten batıl yıkılmaya mahkûmdur.*” (İsrâ 17/81) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73; Zemahşerî, 1318h, II, 196); “*(Bunlar) günahkârlar istemese de hakkı (İslâm’ı) gerçekleştirmek ve batılı da ortadan kaldırmak içindi.*” (Enfâl 8/8) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73; Zemahşerî, 1318h, II, 5); “*Öyleyse Allah’a tevekkül et, çünkü sen apaçık hak (İslâm) üzerindesin.*” (Neml 27/79) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73).

Bu âyetlerin dışında Enfâl 8/7, Nisa 4/170, Tevbe 9/29, 33, Yunus 10/35, Şûrâ 42/24, Zuhuruf 43/78, Ahkâf 46/30, Fetih 48/28, Sâf 61/9 ve benzeri âyetlerde de geçen “*hak*” lafızları İslâm anlamında kullanılmıştır (Mollaibrahimoğlu, 1996, 30).

1.2.4. Hz. Peygamber (sav) Anlamında “Hak”

Hz. Peygamber (sav), Allah’ın son Peygamberi ve Müslümanların tek önderidir. O, bir toplumun değil, bütün toplumların Peygamberidir. Kur’ân’ın açıklayıcısı ve insanlığı zulmetten aydınlıklara çağıran müstesna bir davetçidir. Yeryüzünde yaşanabilir bir sosyal düzen tesis eden ve böylece gelecek nesillere yol gösteren bir kılavuzdur.

“*Muhammed Allah’ın elçisidir*” (Feth 48/29); “*Muhammed sadece bir elçidir.*” (Âli İmrân 3/144); “*Muhammed sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değil fakat Allah’ın Rasûlü ve Peygamberlerin sonuncusudur.*” (Ahzâb 33/40); “*Andolsun Allah’ın elçisinde sizin için Allah’ı ve Âhireti arzu eden Allah’ı çok anan kimseler için (uyulacak) en güzel bir örnek vardır.*” (Ahzâb

33/21); "Ey Peygamber!, hakikat biz seni bir şahid, bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik ve izniyle Allah'a bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak (gönderdik)." (Ahzâb 33/45-46).0

Allah Teâlâ'dan gelen her şey hak olduğu için, O'nun gönderdiği Hz. Peygamber (sav) de haktır. Kur'ân âyetlerinde geçen hak lafzının Hz. Peygamber anlamında kullanıldığını da görmekteyiz. Aşağıdaki âyetler buna örnek olarak verilebilir:

"Fakat onlara tarafımızdan o hak (Peygamber) gelince "Musa'ya verilen (mucizeler) gibi ona da verilmeli değil miydi?" dediler. Peki daha önce Musa'ya verileni de inkar etmemişler miydi?..." (Kasas 28/48) (Zemahşerî, 1318h, II, 384); "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Hz. Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Ama yine de onlardan bir gurup bile-bile hakkı (Hz. Peygamberin gerçek peygamber olduğunu) gizlerler." (Bakara 2/146) (İbn Kesîr, 1984, I, 281); "Kitap sahiplerinden çoğu hak (Hz. Peygamber) kendilerine besbelli olduktan sonra sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imânınızdan sonra küfre döndürmek istediler..." (Bakara 2/109) (Taberî, 1954, I, 90; İbn Kesîr, 1984, I, 220).

Bu âyetlerin dışında, Bakara 2/42, Maide 5/83 gibi âyetlerde yer alan hak lafzının da Hz. Peygamber anlamında olduğu kaydedilmektedir. kullanılmıştır (Mollaibrahimoğlu, 1996, 28).

1.2.5. Adâlet Anlamında "Hak"

Adâlet; adl mastarından Türkçeye adâlet olarak geçmiş bir lafızdır. Manası: "Davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak ve eşit kılmaktır". Adl ise, doğru olmak, doğru davranmak, adaletle hükmetmek, eşitlemek (Topaloğlu, 1988, I, 387), orta yol, istikamet, eş, benzer, misil ve bir şeyin karşılığı anlamına gelir (Çağırıcı, 1988, I, 343).

Adâlet insana yöneliktir ve gayesi onun dünya ve âhiret saadetini temin etmektir. Kur'ân'a göre adâletin ölçüsü yahut dayanağı hakkaniyettir. Hi-dayete hak sayesinde ulaşılabileceği gibi adalet de Hakk'a uymakla sağlanır (A'raf 7/159, 181).

Âyetlerde yer alan hak lafzı bazen adâlet anlamında kullanılmıştır. Şimdi bu âyetlerden birkaçını inceleyelim:

"O gün Allah onlara âdil olan cezalarını verecek ve onlar Allah'ın apaçık hak olduğunu bilecekler." (Nûr 24/25) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73; İbn Kesîr, 1984, VI, 34); "...Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasını hak ile aç (aramızda adaletle hükmet)..." (A'raf 7/89) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73); "Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık o halde İnsanlar arasında hak ile (adâlet) hükmet..." (Sâd 38/26) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 73).

Bu âyetlerin dışında A'raf 7/8, Enbiyâ 21/112, Sâd 38/22, Zümer 39/69, 75. âyetlerde geçen *hak* da bu manaya gelmektedir (Mollaibrahimoğlu, 1996, 32).

1.2.6. *Tevhîd Anlamında “Hak”*

Tevhîd; “birmek” demektir. İslâmî literatürde tek Allah inancını ifade eder. Hz. Âdem (as) ile başlayan ve bizim Peygamberimiz (sav) ile kemale erip tamamlanan İslâm'ın tahakkuk ettirmeye çalıştığı iki ana gaye vardır. Bunlardan birincisi; yeryüzünde şirki ortadan kaldırmak, diğeri de yeryüzünde adâlete dayalı bir sosyal düzen kurmaktır.

Tevhîd inancı hak olan Allah'tan sadır olduğu ve O tevhîdi arzu ettiği için haktır. Bu sebeple bazı âyetlerde geçen hak lafzı, “dîn veya İslâm” anlamına gelebileceği gibi tevhîd anlamına da gelir.

“Hayır, O (ne şâirdi ne mecnûn, O) tevhîdi getirmiş ve Peygamberleri de doğrulamıştı.” (Sâffât 37/37) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74); “Yoksa onda bir cinnet olduğunu mu söylüyorlar!? Hayır, O kendilerine hakkı (tevhîdi) getirmiştir. Fakat onların çoğu ise haktan hoşlanmamaktadırlar.” (Mü'minûn 23/70) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74); “(O gün) her ümmetten bir şâhit çıkarır (kâfirlere): kesin delilinizi getirin deriz. O zaman bilirler ki hak (tevhîd) Allah'ındır. Ve uydura geldikleri şeyler (putlar) da kendilerinden ayrılıp kaybolmuşlardır.” (Kasas 28/75) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74; İbn Kesîr, 1984, VI, 263).

Yukarıda arz ettiğimiz âyetlerden başka, A'raf 7/53, Zuhuf 43/86, Mü'min 40/25. âyetler de “hak” tevhîd anlamında kullanılmıştır. (Mollaibrahimoğlu, 1996, 32).

1.2.7. *Doğruluk Anlamında “Hak”*

Hak olan Allah'tan sadır olan her şey doğrudur. Kur'an'da yer alan bütün haberler, Allah'ın vaatleri, müjdeleri, inzârları, Cennet'i, Cehennem'i hepsi doğrudur, gerçektir.

“Hepinizin dönüşü O'nadır. Bu Allah'ın gerçek olarak verdiği sözdür. O, yaratmaya başlar, sonra inanıp iyi işler yapanlara adaletle mükâfat vermek için (onları huzuruna) geri çevirir” (Yunus 10/4) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74); “Gökleri ve yeri hak ve (hikmetle) yaratan O'dur. Ol dediği gün oluverir. Sözü haktır.” (En'âm 6/73) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74); “O (azap) doğru mudur?” diye senden haber soruyorlar...” (Yunus 10/53) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74; Yazır, 1968, IV, 2729).

Bu âyetlerden başka, Bakara 2/176, Maide 5/38, En'âm 67/30, A'râf 7/169, Enfâl 8/4, Yunus 10/51, 100, Mü'minûn 23/62, Ahzâb 33/4 ve diğere bazı âyetlerde yer alan *hak* lafzı, doğruluk anlamında kullanılmıştır (Mollaibrahimoğlu, 1996, 30).

1.2.8. Vâcib Olmak Anlamında "Hak"

Hak lafzı Kur'ân-ı Kerîm'de, vâcib olmak, sabit olmak, gerekmek (İbn Manzûr, 1300h, X, 49; Fîrûzâbâdî, 1987, 1129), vâcib, lazım ve câiz (Rağîb el-İsfahânî, tsz, 126) anlamlarında kullanılmıştır. Genel olarak cezalandırma söz konusu olan âyetlerde geçmektedir. Bu âyetlerden bazıları şunlardır:

"*Biz dileseydik, elbette herkese hidayetini verirdik. Fakat 'Cehennemi hem cinlerden hem de insanlardan bir kısmıyla dolduracağım' diye benden kesin söz çıkmıştır.*" (Secde 32/13) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74; Rağîb el-İsfahânî, tsz, 126); "*İnkâr edenlerin cehennem ehli olduklarına dair rabbinin sözü böylece gerçekleşti.*" (Mü'min 40/6) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74; İbn Manzûr, 1300h, X, 49 vd.); "*İşte onlar da kendilerinden önce cinlerden ve insanlardan gelip geçmiş topluluklar içinde, haklarında azabın gerçekleştiği kimselerdir...*" (Ahkâf 46/18) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74; Sâbûnî, tsz, III, 197).

Bunların dışında Bakara 2/241, A'râf 7/30, Yunus 10/33, Nahl 16/36, İsrâ 17/16 ve benzeri âyetlerde hak lafzı aynı anlamda kullanılmıştır. (Molla-ibrahimoğlu, 1996, 34).

1.2.9. Batıl'ın Zıttı Anlamında "Hak"

Kur'ân-ı Kerîm, "hak" kelimesini, batıl ve dalâl mukabilinde kullanır. "Hak", değişmeyen daima bâki kalan şeydir; "bâtıl" ise değişen ve zevâli bulunan şeydir. Kısaca sebât ve bekâ hak'ta, fena ve yokluk batıldadır.

Kur'ân'da otuz altı defa tekrarlanan bâtil lafzı, *yalan* (Mü'min 40/78), *boşa çıkan amel* (Bakara 2/264), *faydasız iş* (Âli İmran 3/191), *put* (Lokman 31/20), *hakki örten perde* (Âli İmran 3/71) gibi anlamlara gelir (Olguner, 1992, V, 147).

Hakkın, batılın zıddı olduğuna delâlet eden âyetlerden bazıları şunlardır:

"*...Artık haktan (ayrıldıktan) sonra sapıklıktan başka ne kalır? Öyleyse nasıl (haktan sapıklığa) döndürülüyorsunuz!'*" (Yunus 10/32) (İbn Kesîr, 1984, IV, 203; Yazır, 1968, IV, 2710; Yusuf el-Kardâvî, 1968, 6); "*...Artık onlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülmüşlerdir. Uydurmakta oldukları şeyler (batıl tanrıları) da onları terk edip kaybolmuştur.*" (Yunus 10/30) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74; Zemahşerî, 1318h, II, 61; Yazır, 1968, III, 1952); "*(Böyledir), çünkü Allah hakkın ta kendisidir. O'ndan başka taptikları ise hiç şüphesiz batıldır. Gerçekten Allah çok yüce, çok uludur.*" (Lokman 31/30) (Zemahşerî, 1318h, II, 416; İbn Kesîr, 1984, VI, 353).

Bu âyetlerden başka, Bakara 2/42, En'âm 6/62, 73, Ra'd 13/17, İbrahim 14/19, Hicr 15/85, Ankebût 29/44, Zümer 39/5, Duhân 44/39 ve Ahkâf

46/3. âyetlerdeki “hak” da “batılın zıddı” anlamında kullanılmıştır (Mollaibrahimoğlu, 1996, 33-34).

1.2.10. Mal, Zekât ve Sadaka Anlamında “Hak”

Mal; meşru ölçüler içerisinde kendisinden faydalanılan maddî bir dünyalıktır. Aslen Allah’a ait olup, tasarruf hakkı belirli bir süre belirli şahıslara tahsis edilen meta’dır. Zekât da fakirin hakkıdır. Çünkü mülkün sahibi Allah’tır ve dilediğine verilmesini emreder. Sadaka da böyledir. “Hak”kın mal, zekât ve sadaka anlamında kullanıldığı âyetlerden bazıları şunlardır:

“...Üzerinde hak olan kimse (borçlu) da yazdırsın, rabbi (olan) Allah’tan korksun, borcunu asla eksik yazdırmayın...” (Bakara 2/282) (Mukâtil b. Süleyman, 1993, 74; İbn Kesîr, 1984, I, 497); “...Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin, hasat günü de hakkını (zekâtı) verin, fakat israf etmeyin. Çünkü O israf edenleri sevmez.” (En’âm 6/141) (İbn Kesîr, 1984, III, 341; Yazır, 1968, III, 2070-2071); “Bir de akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver. (malını) Haksız yere de saçıp savurma.” (İsrâ 17/26) (Zemahşerî, 1318h, II, 186). Bu âyetlerin dışında Zâriyât 51/19 ve Meâric 70/24. âyetler aynı anlama gelmektedir (Mollaibrahimoğlu, 1996, 35).

“Hak” lafzı, Kur’ân’da buraya kadar arz ettiğimiz anlamların dışında *evla/layık* (Bakara 2/247, Yunus 10/3, Tevbe 9/43, 62; Mukâtil b. Süleyman, 1993, 75), *pay/hisse* (Zâriyât 51/19, Meâric 76/24; Mukâtil b. Süleyman, 1993, 75), *gereği gibi/hakkıyla* (Bakara 2/121, Âl-i İmran 3/102, En’âm 6/91), *Vahiy* (Enfâl 8/5, Sebe 34/23, 48), *azab* (Yunus 10/36, Hicr 15/8, 64), *suç* (Bakara 2/61, A’râf 7/33), *doğru haber* (Âli İmran 3/60), *yeniden dirilme* (Kâf 50/42), *nitelik* (Bakara 2/71), *ciddiyet* (Enbiya 21/55), *çocuk* (Hicr 15/52, 53), *ihtiyaç* (Hûd 11/59), *kıyamet günü* (Enbiya 21/97), *cihâd* (Enfâl 8/6), *delil/âyet* (Yunus 10/76), *ölüm* (Kâf 50/19), *kesin* (Kehf 18/98), *beyan* (Hûd 11/120) ve *kâbenin kible olması* (Bakara 2/147) gibi anlamlara gelir (Mollaibrahimoğlu, 1996, 35-40).

1.3. Hukuk Kavramı

Hak kavramının çoğulu olan “Hukuk”, haklar anlamına gelmektedir. Terim olarak da; “Kişilerin birbirleriyle veya devletle olan ilişkilerini düzenleyen kurallar bütünü, bununla ilgili ilim veya sahip olunan haklar” anlamına gelmektedir.

Hukuk, literatüründe genellikle iki anlamda kullanılır. Birincisi, toplum hayatını ve dışı akseden şekliyle beşerî ilişkileri cebrî müeyyidelerle düzene koyan kurallar bütünüdür. Hukukun Türkçe ‘deki yaygın kullanımı da bu yöndedir. Arapça’da ise kısmen hukuk, genelde ise fıkıh, şeriat, kanun, teşrî gibi kelimelerle ifade edilir. Ancak şeriat terimiyle Kur’ân ve Sünnet’te açıkça bildirilen kural ve hükümler, fıkıh terimiyle de bu öz etrafında oluşan, fert ve toplumun amelî hayatını bütün yönleriyle ele alan kural ve öneriler bütünü

kastedildiğinde hukukun şeriatı göre daha geniş, fıkhı göre daha dar bir kap-
samının bulunduğu görülür. Hukuk kelimesinin ikinci anlamı, hak kelimesinin
çoğulu olarak "temelde şârîin, görünürde ise dînin, aklın ve hukuk düzenininin
tanıdığı yetki, güç ve imtiyazlar" demektir (Bardakoğlu, 1988, XV, 139).

Hukukun genel gayesi, toplumun düzenini korumak ve gerek fert ve
gerek toplum olarak bütün insanların hak ve yararlarını gözetmektir. Peygam-
berler, fesadı ortadan kaldırmak ve toplumu ıslah etmek üzere gönderilmişler-
dir. Toplum düzenini korumak sadece ahlâki telkinlerle gerçekleşmez. Bu ko-
nuda, bazen zorunlu kurallara ihtiyaç vardır. Hukuk kuralları bu zorunluluktan
ortaya çıkmıştır. Kur'ân'da hukukî meselelerle ilgili yüzlerce âyet vardır. Bu
âyetlerin bir kısmının meselelere delaletleri çok açık, bir kısmının ise kapalı-
dır. Özellikle, Medenî Hukuk alanına giren meseleler neredeyse ayrıntılarına
varıncaya kadar Kur'ân'da yer almaktadır. Diğer alanlarda bu denli ayrıntıya
girilmemiş; ana kurallar zikredilmekle yetinilmiştir (Şimşek, 2005, 294-295).

İmam Şâtıbî (ö: 790/1388) Hukukun (İslâm Hukukunun) bir kurum
olarak fert ve toplum açısından koruma altına aldığı/almayı hedeflediği hak-
ları şöyle tasnif etmiştir:

- 1- Hayat hakkı: Bu hak inanan inanmayan herkesi kapsar.
- 2- Mülk edinme hakkı: Hayat hakkının olmazsa olmaz bir gereğidir.
- 3- Din seçme hakkı: Bu hak kapsamında kişi hür iradesiyle dilediği
inancı/dini seçebilir. İnancı ile ilgili kurumlar tesis edip eğitim-öğretim faali-
yetlerinde bulunabilir. Mabetler açabilir.
- 4- Namus ve şerefini koruma hakkı: Bu hak da hayat hakkının ayrıl-
maz bir parçasıdır. Zira namus, şeref ve haysiyet olmadan yaşamak mümkün
değildir. Bu haklar İmam Şâtıbî tarafından, "şeriatın zaruri maksatları" kapsa-
mında; "dînin, nefsin, neslin, malın ve aklın korunması" şeklinde değerlendiri-
miştir (Şâtıbî, 1997, II, 20).

2. Adalet Kavramı

2.1. Lügat ve Terim Anlamı

Adalet, lügatte, eşitlik (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 325), davranış ve hü-
kümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek ve Allah hakkında kullanıl-
dığında şirk koşmak gibi anlamlara gelen bir mastardır. Aynı kökten gelen adl
ise, orta yol, istikamet, eş, benzer misil, bir şeyin karşılığı (Çağırıcı, 1988, I,
341) ve fidye (Ebu'l-Bekâ, 1287h, 465) anlamına gelir. "Adl" aynı zamanda
Allah'ın isimlerindedir.

Adalet, her şeyi tam yerine koymak, her hususta ölçülü hareket etmek
ve hakkı yerine getirmek demektir (Ateş, 1988-1991, V, 135). Adalet, zulmün
zıttıdır (Ebu'l-Bekâ, 1287h, 265; Ateş, 1988-1991, V, 135). Râğıb el-İs-
fahânî'ye göre "العدل" den kasıt adalettir. Adalet ve muâdele, eşitliği (müsavât)

gerektiren ve kapsamı geniş olan bir lafızdır. “العدل” ve “العدل”, anlam bakımından birbirine yakın iki lafız olmakla birlikte “العدل”, hükümler gibi basiretle idrak edilebilen konularda kullanılan bir lafızdır. “...أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا...”: “...Yahut (hac ve umrede ihramlı iken avlanmanın cezası) onun dengi oruç tutmaktır...” (Maide 5/95) âyeti bunun delilidir. “العدل” veya “العدل” ise, tartılan, sayılan, ölçülen ve duyu organlarıyla idrak olunan mevzularda kullanılır. “العدل”, eşit şekilde bölmek ve taksim etmektir (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 325; Ebu'l-Bekâ, 1287h, 466). Adalet iki çeşittir. Mutlak adalet, aklın iyi olduğuna hükmettiği adalettir ki bu, hiçbir zaman mensuh olmaz yahut hiçbir şekilde aşırılığı iddia edilmez. Mesela, sana iyilik yapana iyilik yapmak ve sıkıntını giderenin sıkıntısını gidermek bu cümledendir. Diğerinin adalet olduğu ise şeriat ile anlaşılır ve neshi; -kisas, cinayetlerin diyeti ve mürtedin malına el konulması gibi- bazı zamanlarda mümkün olabilir (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 325).

Rağıb el-İsfahânî Kur'ân âyetleri ve hadislerdeki kullanımından yola çıkarak ve ihsan ile de mukayese ederek adaleti şöyle tarif eder: Adalet, karşılık vermede eşit davranmaktır, hayır ise hayır ile şer ise şer ile. İhsana gelince, hayra ondan fazlasıyla, şerre ondan daha aزیyla mukabele etmektir (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 325). Ve yine O'na göre adalet, borcunu ödemek, alacağını istemektir. İhsan ise, borcunu fazlasıyla ödemek, alacağından daha azını almaktır (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 119). Adalet, istihkakların göz önünde tutulması, her hak sahibine hakkını hak ediş derecesini gözeterek vermek ve eşit istihkakı olana eşit davranmaktır (Ebu'l-Bekâ, 1287h, 466; Mutahharî, 1988, 71).

2.2. Kur'ân'da Adâlet Kavramı

Kur'ân'da adalet “العدل”, “القسط” ve “الميزان” gibi üç kelimeyle ifade edilmiştir. Anahtar kelime “العدل” olmakla birlikte zaman zaman diğer iki kelime onun yerine kullanılmıştır. Şimdi adaletin Kur'an'da hangi anlamlara geldiğine temas edelim:

1) Fidyeye anlamında: “*Ve bir günden sakının ki, o günde kimse diğeri için bir şey ödeyemez, kimseden fidye kabul edilmez, hiç kimseye şefaata fayda vermez...*” (Bakara 2/123) (Yazır, 1968, I, 490).

2) Eşitlik anlamında: “*Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği ve akrabaya vermeyi emreder, ahlaksızlıktan, fenalıktan ve azgınlıktan meneder, öğüt almanız için size nasihat eder.*” (Nahl 16/90), “*...Aranızda adaleti gerçekleştirmekle (eşit davranmakla) emrolundum...*” (Şûra 42/15) (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 325).

3) Kısmet ve nafaka anlamında: “*... (Kısmet ve nafakada) Adalet yapmamaktan korkarsanız bir tanesiyle yetininiz.*” (Nisa 4/3) (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 325).

4) Denk anlamında: “*...Yahut onun dengi oruç tutmaktır.*” (Maide 5/95) (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 325).

5) *Şirk koştı* anlamında (el-ıdl): "... *Sonra kâfirler rablerini inkâr ediyorlar.*" (En'âm 6/1) (Rağıb el-İsfahânî, tsz, 326).

Adalet lafzı, Kur'ân'da, bunlardan başka, *düzen, denge, gerçeğe uygun hüküm, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük ve tarafsızlık* gibi anlamlarda kullanılmıştır (Çağırıcı, 1981, I, 341).

2.3. Adâletin Mahiyeti

Adalet, Kur'ânî anlayışta her şeyin ekseni sayılır ve teşrinin felsefesi; yaratılışın hikmeti; toplumun binası; hukukun muhafazası ve ahlakî ilkelerin derinliği ona dayanır. Bundan dolayı Adalet, hale göre değişken değildir. Bilakis, bütün alanlarda talep edilen ve devrede olması gereken bir değerdir. Çünkü adaletin her konuda; siyasette, iktisatta, sosyal hayatta, kültürde, eğitimde ve hukukta genel-geçer bir değer olması iktiza eder. Yoksa toplumun saadet, güvenlik ve istikrardan istifadesi mümkün olmaz.

Adalet kavramı Kur'ân'da müştaklarıyla birlikte yaklaşık otuz kez tekrarlanmaktadır. Onun bu kadar tekrar edilmesi Kur'ân'ın adalete verdiği önemin açık bir göstergesidir (Ahmed eş-Şerbasî, 1985, 22). Kur'ân'ı tetkik ettiğimiz zaman, tevhitte meâda, nübüvvetten imâmet ve ziâmete (devlet başkanlığı), ferdî isteklerden ictimâî hedeflere bütün Kur'ânî düşüncelerin bir tek eksen etrafında döndüğünü görürüz ki o da adalettir. Adalet, Kur'ân'da tevhitin karini (dengi), meâdin rüknü, nebevî teşrin hedefi, imamet ve ziâmetin felsefesi, ferdî olgunluğun ve toplumun selametinin ölçüsüdür (Abdullah Ahmed, 2009, 50).

Adalet, ferdî ve ictimâî yapıda dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan bir erdemdir (Çağırıcı, 1981, I, 341). Bu yaklaşımdan da anlaşıldığı gibi, adaletin kısa ve uzun vadeli hedefi, fert ve toplum huzurunu temin etmektir. Kur'ân'a göre adaletin ölçüsü yahut dayanağı hakkaniyettir ki A'raf Sûresi 158 ve 181. âyetler buna işaret etmektedir: "*Musa'nın kavminden (insanları) Hak ile doğru yola ileten ve onunla adaletli davranan bir topluluk vardı*"; "*Yarattıklarımızdan, Hak'ka sarılarak doğru yolu gösteren ve hak ile adaleti gerçekleştiren bir topluluk vardır.*"

Adalet, ahlakî boyutta hikmet, şecaat ve iffet gibi faziletleri içine alan bir erdemdir. Zira adalet bu üç faziletin gerçekleşmesiyle kazanılır (Çağırıcı, 1981, I, 342).

"*Andolsun, Biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde insanlar adaleti gerçekleştirsinler diye kitabı ve mizanı (ölçüyü) indirdik...*" (Hadîd 57/27) âyeti delâlet etmektedir ki, Allah Teâlâ'yı Yaratıcı ve Rab olarak tanıtmalarından sonra Peygamberlerin en önemli gönderiliş gayesi insanlar arasında adaleti hâkim kılmaktır. Çünkü sosyal hayatta düzen, kanun ve eşitliğin tesisi ancak adaletin tahakkukuyla mümkün olabilir. Bundan dolayı adaletin tatbikinin zaruretine yönelik bir takım ilahî emirler gelmiştir. "*De*

ki Rabbim adaleti emretti...” (A’râf 7/29), “Gerçek şu ki Allah, adaleti, iyiliği ve akrabaya yardımı emreder...” (Nahl 16/90) gibi âyetler bunlardandır.

Adalet, İslâm’ın özü ve ruhudur. Dînin usul ve fîruununun tatbikinde ana eksendir. Beşeriyet, adaletin tatbikiyle ancak barış, güven ve refaha kavuşacaktır. Aksi halde hayatımıza onun zıttı olan zulüm ve cevr hâkim olacaktır ki zulüm, her şerrin esası, her şekâvetin sebebi, tüm rezillik ve fenalıkların membaı, ilerleme ve medeniyetten uzaklaşmanın temelidir: “*Halkı zulmetmekteyken helak ettiğimiz, böylece duvarları, çökmüş çatılarının üzerine yıkılmış nice memleketler, nice kullanılamaz kuyular ve nice muhteşem saraylar vardır!*” (Hac 22/45) âyeti bunun apaçık delilidir (Abdullah Ahmed, 2009, 51).

Bir toplumda ayakta tutulması gereken en önemli değer in adalet olduğu muhakkaktır. Nitekim Elmalılı Hamdi Yazır bu hususu şöyle açıklamaktadır. “Dünyada ictimâî kesplerin kâr-u zararını adaletle tevzi etmeyen ve yekdiğerinin mesaisinden kendi hakkı kesbi olmayarak intifaa kalkışan ümmetler, çabuk munkarız olurlar ve böyle zalimler ümmet ve imamete layık olamazlar.” (Yazır, 1968, I, 511).

Adalet kavramı hakkında yaptığımız bu mütalaalardan anlaşıldığı üzere adalet, insana yönelik ve tek gayesi insanın dünya ve âhiret saadetini temin etmek olan en üstün değerdir. Kısaca adalet, toplumu ayakta tutan, insanları bir arada ve barış içerisinde yaşatan -hayat için gerekli olan hava ve su mesabesinde- sosyal bir müessesedir.

2.4. Kur’ân’da Sosyal Adâlet ve Esasları

Ahlakçılar, hukukçular, fıkıhçılar, ictimâiyâtçılar ve filozoflar tarafından farklı şekillerde tarif edilen “sosyal adalet”i Kur’ânî açıdan şöyle tarif etmemiz mümkündür: “Sosyal adalet”, toplum ve fertlerin genel manada hak ve hukukuna riayet etmek, toplumdaki her bir ferde hak ve istihkaktan hak ettiğini vermek, servetin insanlar arasında adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamak, fırsat eşitliği tanımak, ana ihtiyaçların adilane çoğaltılıp dağıtılması ve maddî-manevî insan haklarına saygı göstermektir.

Ahlakçılara göre “Sosyal adalet”, başkalarının haklarına saygı göstermektir. Hukukçulara göre kanunları egemen kılmaktır. Fıkıhçılara göre imamet in şartları ve şahitlik gibi bütün işlerin sıhhatinin şartıdır. İctimâiyâtçılara göre, toplumsal istikrarın ancak kendisiyle sağlanabildiği değerdir. Filozoflara göre ise, varlık/varoluş felsefesinin kendisiyle gerçekleştiği değerdir. Görüldüğü gibi her kesim sosyal adaleti kendi zaviyesinden tarif etmiştir. Doğru olan onun tüm bu tarifleri ve hatta daha fazlasını içeriyor olmasıdır. Kısaca adalet, hayatımızdaki her şeyin eksendir. Diğer bütün temel prensiplerin köküdür. (Abdullah Ahmed, 2009, 54).

Kur'ân'a göre insan hayatının bütün safhalarında adalet ve kıst ile hükmetmek, peygamberlerin gönderilişinin en öncelikli hedefi olmakla birlikte "sosyal adalet", ilâhî dinlerin tümünün nihaî gayesidir. Nitekim, "Andolsun, Biz elçilerimizi açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde insanlar adaleti gerçekleştirdiler diye kitabı ve mizanı (ölçüyü) indirdik..." (Hadîd 57/27) âyeti buna delâlet etmektedir.

"Bitkiler ve ağaçlar secde ederler. (Allah) göğü yükseltti ve ölçüyü (mizan) koydu. (sakın) ölçüde haddi aşmayın. Tartıyı adaletle yapın ve teraziye eksik tutmayın." (Rahmân 55/6-9) âyeti de adaletin, "yaratma işinin planlanmasında yaratıcının en önemli nişan ve ölçüsü" olduğuna işaret etmektedir.

Kur'ânî perspektife göre adaletin tahakkuku, peygamberlerin vazifelerinden biridir: "(Ey Muhammed!) Bundan dolayı sen çağrıya devam et ve emrolduğun gibi dosdoğru ol. Onların heva ve heveslerine uyma ve şöyle de: "Ben Allah'ın indirdiği her kitaba inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz sizedir..." (Şûrâ 42/15).

Allah'ın emirleri, adalet ve ihsan ile gerçekleşir: "Gerçek şu ki Allah, adaleti, ihsanı ve akrabaya vermeyi emreder. Fuşşiyâtı, kötülüğü ve haddi aşmayı yasaklar. (Allah Teâlâ) düşünüp taşınırsınız diye size bu şekilde nasihat ediyor." (Nahl 16/90).

Allah Teâlâ ne zaman bütün insanlara adaleti emretse, bunu Mü'minlerden daha çok talep eder: "Ey iman edenler! Kendiniz, ana-babanız ve en yakınlarınız aleyhinde bile olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah iki tarafa da daha yakındır (onları sizden daha çok kayırır). Öyleyse adaleti gerçekleştirirken nefsinize uymayın. Eğer (doğruları) çarpırsanız veya (şahitlikten) geri durursanız, biliniz ki Allah, şüphesiz yaptıklarınızdan tam anlamıyla haberdardır." (Nisâ 4/135).

Kur'ân, zulmü ortadan kaldırmak ve zalimleri yok etmek için savaşa (cihad) izin vermiştir ve adaletin tahakkuku düşmanla karşılaşmaya yol açsa bile vâciptir: "Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihada izin verilmiştir. Şüphesiz Allah'ın onlara yardıma elbette gücü yeter." (Hac 22/39); "...Bu gün kâfirler dininizi yok etmekten ümitlerini kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun..." (Maide 5/3).

Adalet, kıyamet günü mükâfatın da cezanın da esas/sebebidir: "Andolsun onlara Rabbinizin azabından hafif bir esinti dokunsa, "Eyvah bize! Gerçekten biz zalim kimselerdik" diyeceklerdir. Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Doğru olsun yanlış olsun yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz." (Enbiya 21/46-47).

Kur'ân'ın daha çok, adaletin toplumda uygulanmasının ehemmiyeti üzerinde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Kur'ân'da yaklaşık otuzaya yakın âyette adaletin farklı yönlerine işaret edilmesine rağmen, bunların yarısından fazlasında ictimâî adalet teşvik edilmiştir. Zira Kur'ân, ictimâî adaletle özel 16 ayeti ihtiva etmektedir. Bu bakımdan ictimâî adalet, Hanif İslâm'da adaletin en önemli unsur ve temelidir (Abdullah Ahmed, 2009, 54).

3. Toplumun İctimâî Değerleri

İctimâî adaletin kendisiyle gerçekleşebileceği olmazsa olmaz esas ve kaideler vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

3.1. Eşitlik Kavramı

Eşitlik, lügatte; “Her bakımdan aynı derecede olma, müsavilik, beraberlik ve farksızlık” anlamına gelir (Doğan, 1996, 813). Genel manada ise, insanlar arasında dil, renk, ırk, cinsiyet, düşünce ve din sebebiyle ayırım yapmamaktır. Kanun nazarında herkes insandır ve prensip itibarıyla eşit muameleye müstehaktır (Armağan, 1987, 20).

Eşitlik konusuyla ilgili şu ayetleri zikretmek mümkündür:

“Sizi bir tek candan (Âdemden) yaratan, gönlü ısınsin diye O’ndan da eşini var eden O’dur...” (A’raf 7/189); “Mü’minler ancak kardeşirler...” (Hucurât 49/10); “Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık, Allah yanında en üstün olanınız, (Allah’ın buyrukları dışına çıkmaktan) en çok korunanınızdır. Allah bilendir, haber verendir.” (Hucurât 49/13).

Aynı konuda Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır. “Elbette Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, O ancak sizin kalplerinize ve amellerinize bakar.” (Ahmed b. Hanbel, 1992, II, 285, 539; Müslim, 1992, Birr, 33; İbn Mâce, Zühd, 9); “Ey insanlar! Dikkat edin! Rabbiniz birdir, babanız birdir. Arabın aceme acemin araba, kırmızının siyaha, siyahın kırmızıya takvanın dışında bir üstünlüğü yoktur.” (Ahmed b. Hanbel, 1992, V, 411); “Sizden evvelkilerin helak olmalarına sebep şudur: İçlerinden şerefli bir kimse hırsızlık yapınca onu cezalandırmaz; zayıf birisi hırsızlık yapınca kanunu tatbik eder, onu cezalandırırlardı. Allah’a yemin ederim ki, Muhammed’in kızı Fâtıma da hırsızlık etse, elini keser, cezasız bırakmazdım.” (Buhârî, Enbiya, 54; Müslim, Hudud, 2).

Eşitlik, İslâmî idarede, bir ferdin diğer fertlere yahut zümreye, herhangi bir zümrenin diğer bir zümreye veya ferde, ister soy-sop bakımından, isterse başka bakımlardan olsun imtiyaz sahibi olmamasıdır (Mevdûdî, tsz., 516). Eşitlik, sosyal hayatta fertler arasında haklar ve imkânlar bakımından ayırım gözetilmemesi ve var olan ayrımların kaldırılmasını öngören temel bir ilkedir. Ahlakî anlamda, herkese hakkını verme, hak tanıma ve hakkaniyettir.

Hukukî bakımdan, kanunî emir ve yasakların bütün vatandaşlar için, onların kişisel ve toplumsal durum ve özelliklerine bakılmaksızın aynı olmasıdır. Sosyal anlamda ise, siyasal hakların ve kamu görevlerinin sınıf ve maddi durum gözetilmeksizin işin gerektirdiği teknik ve mesleki bilgiye sahip bütün vatandaşlara açık tutulmasıdır (Dursun, 1990, I, 482-483).

Tarihimizde batılı bir kavram olarak eşitlik, 1876 tarihli Kanun-u Esasî'de herkesin kanun önünde eşit olduğu, (madde 17) yetki ve kabiliyet esasına dayalı herkesin kamu görevi alabileceği (madde 19) şeklinde musavât adı altında ifade edilmiştir (Eryılmaz, 1996, VI, 265).

Eşitlik, Kurân'da ahlakî, hukukî ve ictimâî bir kavram olarak, "Adalet" ile yahut onun bir şubesi olarak ifade edilmiştir. "Adalet" kavramını daha önce müstakil bir başlık altında ele aldığımızdan dolayı, eşitlik kavramı üzerinde bu kadarıyla yetineceğiz.

3.2. İnsanlar Arasında Eşitlik

Kur'ân'a göre Allah tüm insanları topraktan ve bir tek nefisten yaratmıştır. Bundan dolayı arabın arab olmayana, beyazın siyaha takva ve amelî-salihin dışında herhangi bir üstünlüğü yoktur: "*Sizi topraktan yaratması Allah'ın varlığının ve kudretinin delillerindedir. Sonra bir de bakmışsınız beşer olmuş yeryüzüne yayılmışsınız.*" (Rûm 30/20); "*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının...*" (Nisâ 4/1).

İslâm, topraktan ve aynı nefisten (Âdem) yaratılan insanların renk, ırk, cins, mezhep v.b. sebeplerle birbirinden ayırt edilmesini kabul etmez. İnsanlar arasındaki eşitlikten -ki ictimâî adaletin esaslarından en mühimidir- şeriat/kanun önünde eşitlik, fırsat eşitliği, kamu görevlerine alınmada eşitlik, kazanım ve ayrıcalıklardan faydalanmada eşitlik ve sorumluluklarda eşitlik kastedilmektedir. "*Ey İnsanlar! Gerçek şu ki biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boy ve kabilelere ayırdık. Allah katında en üstünüünüz O'ndan en çok sakınmanızdır (O'nu en çok hesaba katanınız). Şüphesiz Allah hakkıyla bilen ve haberdar olandır.*" âyeti bunun delilidir. (Abdullah Ahmed, 2009, 56).

Bunun dışındaki bazı farklılıklar bu kapsamın dışındadır. Örneğin; iş konusunda aciz bir kimse ile aktif bir kimsenin eşitliği adalet değil bilakis zulümdür. Bu bağlamda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "*Allah, (şöyle) iki adamı da misal verdi. Onlardan biri dilsizdir. Hiçbir şeye gücü yetmez. Efendisine sadece bir yüküdür. Nereye götürse olumlu bir sonuç alamaz. Bu, adaletle emreden ve doğru yol üzere olan kimse ile eşit olur mu?*" (Nahl 16/76); "*Yoksa biz iman edip salih amel işleyenleri, yeryüzünü yaşanmaz hale getirenleri (müfsitler) gibi mi tutacağız!? Yoksa Allah'a karşı gelmekten sakınanları yoldan çıkan arsızlar (füccâr) gibi mi tutacağız!? (Elbette bir tutmayacağız).*" (Sâd 38/28).

3.3. Servetin/Zenginliklerin Âdil Dağıtılması

İctimâî adaletin tahakkuku ancak, zenginliklerin toplum üyelerinin tümüne eşit bir şekilde dağıtılması ve her şahsa hak ettiğinin verilmesiyle gerçekleşebilir. Ancak günümüzde bunun tam tersi bir durum söz konusudur ve bu büyük bir sorun oluşturmaktadır. Zira servet/zenginlik, genel olarak küçük bir azınlığın elinde bulundurulmakta, geri kalan büyük çoğunluk fakir-u zaru- ret içinde yaşatılmaktadır. Kapitalizm denilen bu sistem (anlayış ve uygulama), İslâm'ın reddettiği bir sistemdir.

Kur'ân, mal biriktirip bundan insanların ihtiyacı olan kadarını piya- saya sürmeyenleri elem verici bir azapla uyarmakta/korkutmaktadır: "...*Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanlar var ya işte onları elem verici bir azapla müjdele.*" (Tevbe 9/34).

Kur'ân'a göre batıl yollarla insanların malları üzerinde tasarrufta bu- lunmak haramdır: "*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla ye- meyin. Ancak, karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa müstesna. Ve ayrıca kendi canınıza kıymayın. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.*" (Nisâ 4/29); "*Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mal- larından bir kısmını bilebile günaha girerek yemek için onları hâkimlere (rüş- vet olarak) vermeyin.*" (Bakara 2/188).

Servet/zenginlik, şayet ticaret, sanayi/zenaat ve üretici çalışma gibi meşru yollarla elde edildiyse ne âlâ, değilse bu insanların mallarını batıl yol- larla yemektir. Bu, asrımızda, gayri meşru servet edinme, aklanmış gayri- meşru servet, gaspla başkalarının mallarını ele geçirme ve insanların mallarını haksız yere ele geçirme şeklinde ifade edilmektedir (Abdullah Ahmed, 2009, 60).

Üstelik Kur'ân, haksız servet edinmeyi yasaklamakla kalmamakta, Zengin ve servet sahiplerine "zekât"ı emretmektedir: "*(Zenginlerin) malla- rında yardım isteyen ve (iffetinden dolayı istemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır.*" (Zâriyât 51/19); "*İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevir- meniz (den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, âhiret gününe, meleklerle kitap ve peygamberlere inam edenlerin mala olan sevgilerine rağmen, onu yakın- lara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, ihtiyaç sebebiyle isteyenlere ve (serbest kalmak isteyen) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâti veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hasta- lıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davra- nışlarıdır...*" (Bakara 2/177). Zekâtın dışındaki haraç, sadaka, kefarete ve adaklar da bu kabildendir.

Kur'ân, servetin zenginlerden az bir gurubun elinde toplanmaması için infakı emretmiştir: "*Allah'ın (fethedilen) memleketlerin arazisinden sa- vaşılmaksızın Peygamberine kazandırdığı mallar; Allah'a, Peygambere, onun*

yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) haline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir)... " (Haşr 59/7).

Kur'ân cimriliği de israfı da yasaklamış ve her iki sınıfı da uyarmıştır: "Akrobaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver fakat saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir." (İsrâ 17/26-27); "Elini boynuna asma (eli sıkı olma). Bütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın." (İsrâ 17/29).

Kur'ân'a göre insan, mal kazanma yönteminden ve kazandığı maldan sorumlu olduğu kadar, bunu harcadığı yerlerden ve harcama yönteminden de sorumludur. Bu bağlamda malın âdil dağıtımının iki şartı vardır. Bunlardan ilki, zayıf ictimâî sınıflara öncelik tanımaktır: "Sadakalar (zekâtlar) Allahtan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlar, (serbest kalmak isteyen) köleler, borçlular, Allah Yolunda cihâd edenler ve yolda kalmış yolcular içindir..." (Tevbe 9/60). Diğeri de eşit işe eşit ücret vb. konularda eşitliğe riayet etmektir.

3.4. İnsan Haklarına Saygı

Allah Teâlâ insanı üstün (mükerrem) yaratmıştır. İşte bu üstünlük, maddî- manevî onun tüm haklarına saygıyı gerektirir: "Andolsun biz insanog-lunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık." (İsrâ 17/70).

"Adalet" kapsamında Kur'an'ın insan için vaz' ettiği hakları kısaca şöyle ifade etmek mümkündür:

3.4.1. Hayat Hakkı

Hayat hakkı, Kur'ân'ın işaret ettiği en önemli insan haklarından biridir. Öncelikle Allah (cc), insanın kendi kendisini öldürmeyi haram kılmıştır: "Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak, karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa müstesna. Ve ayrıca kendi canınıza kıymayın. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir." (Nisa 4/29).

Kur'ân haksız yere başkasının canına kıymayı yasakladığı gibi; "...Meşru bir hak karşılığı olmadıkça Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın..." (En'âm 6/151); "Bundan dolayı İsrâiloğullarına (Tevrat'ta) şunu yazdık: "Kim bir insanı bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini yaşatırsa, o da sanki bütün insanları yaşatmıştır..." (Mâide 5/32) Kasten ve planlayarak (teammüden) bir mü'mini öldüreni ebedî cehennem ile tehdit etmiştir: "Kim bir Mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde

ebedî kalacağı cehennemdir. Allah (cc) ona gazap etmiş, lanet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.” (Nisa 4/93).

Çocukları açlık korkusuyla öldürmek de bu kabildendir: “...*Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyiniz...*” (En’âm 6/151); “*Yoksulluk korkusuyla evlatlarınızı öldürmeyiniz. Biz onları da sizi de rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır.*” (İsrâ 17/31).

Kur’ân, insana yönelik haksız saldırıları önlemek için kısası öngörmektedir. Zira kısas başkalarına saldırmayı engelleyen caydırıcı bir müessesedir: “*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz.*” (Bakara 2/179); “*Onda (Tevrat’ta, İsrailoğullarının) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Kim de bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için keffâret olur. Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler zalimlerin ta kendileridir.*” (Mâide 5/45).

3.4.2. Din Hürriyeti Hakkı

Kur’ân’ın işaret ettiği diğer bir hak da mesuliyet hürriyeti (din seçme hürriyeti) hakkıdır. Zira insan, kıyamet günü seçiminden, fiil ve sözlerinden sorumlu tutulacaktır: “*Şüphesiz biz onu/insanı, (ömür boyu yürüyeceği yola) sevkettik. O, bu yolu, ya şükrederek ya da nankörlük ederek kat eder.*”; “*Dinde zorlama yoktur. Çünkü hak ile batıl birbirinden iyice ayrılmıştır. O halde kim tağûtu (batıl dîn ve yolları) tanımaz, Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa tutunmuş olur. Allah hakkıyla işiten ve bilendir.*” (Bakara 2/256). Bu son âyet, inanç hak ve hürriyetine delalet etmektedir. Çünkü inanç, başkalarının müdahale edemediği kalplere özel kılınmış bir değerdir. İnanç hak ve hürriyeti ayrıca düşünce, görüş sahibi olma, görüşünü beyan etme ve ifade hürriyetini de ihtiva etmektedir (Abdullah Ahmed, 2009, 65).

3.4.3. Mülkiyet ve Mal Edinme Hakkı

Mal sevgisi fitrîdir: “*Malı da pek çok seviyorsunuz.*” (Fecr 89/20). Bundan dolayı Kur’ân’ın işaret ettiği en önemli haklardan biri de mülkiyet ve mal edinme hakkıdır. Bu hak erkek-kadın herkesi kapsar: “*Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise, Rabbinin katında, sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır.*” (Kehf 18/46).

Kur’ân’a göre başkalarının mallarına saldırmak haramdır. “*Yaptıklarına bir karşılık ve Allah’tan caydırıcı bir ceza olmak üzere hırsız erkek ve hırsız kadının ellerini kesiniz...*” (Mâide 5/38). Aynı şekilde, faiz gibi meşru olmayan yöntemlerle mal/para kazanmak haram kılınmıştır: “*Faiz yiyenler kabirlerinden ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların: “alış-veriş de faiz gibidir.” Demelerinden dolaydır. Oysa Allah (cc), alış-verişi helâl, fâizi haram kılmıştır...*” (Bakara 2/275). Yukarıda detayına

girdiğimiz kural, hüküm ve yöntemlerin tümü, insanların mallarını her türlü saldırıdan ve gasptan korumayı hedeflemektedir.

Kur'ân, hayat, hürriyet ve mülkiyet gibi bu üç hakka ek olarak diğer birçok insan hakkına daha işaret etmektedir ki özetle bunlar: emniyet, sosyal güvenlik, iş/işçilik, evlenme/çoğalma, saygın yaşama vb. haklardır. Sözün özü; Kur'ân'ın ön gördüğü bu hakları insan, ancak yaygın bir ictimâî adalet sayesinde elde edebilir.

3.5. *Gayri Müslimlere İyilik ve Adalet*

Kur'ân, kimi Gayri Müslimlere iyilik ve adaleti emretmektedir: *"Allah, sizin, dîn konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve adil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah adaletli olanları sever. Ancak Allah (cc), sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir."* (Mümtetine 60/8-9).

Elmalılı Hamdi bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: "Kendileri hangi din ve milletten olurlarsa olsunlar, sizinle dininiz hakkında, dininizin hukukuna ve ahkâmına dokunmak garazıyla harp etmeyen, sizi öldürmeye kalkışmayanlar, yani ne din harbi, ne vatan harbi yapanlara adalet yapmanızdan Allah sizi alıkoymaz." (Yazır, 1968, VII, 4904-4906).

İslâm, bütünüyle sulh ve selamet dinidir. Kendisine karşı çıkmayan, saldırmayan, Müslümanlarla yaptığı anlaşmaları bozmayan ve Müslümanlara taaruz edenlere gizli-açık yardımda bulunmayanlara karşı iyi davranmayı ve adaletle muamele etmeyi emreder. Çünkü amaç, ıslah edip doğruya sevk etmek ve buna mukabil bozgunculuk etmemektir.

Sonuç

Hak, hukuk, adalet ve eşitlik gibi İslâm toplumunun ictimâî değerlerini ele aldığımız bu çalışmamızda öne çıkan kavram elbette "*Hak*" kavramıdır. Bu bakımdan "*Hak*" kavramına, "Kur'ân'ın anahtar kavramlarından biridir" diyebiliriz. *Hak* kavramı, Araplar tarafından İslâm'dan önce de kullanılmış olmasına rağmen -belki de sadece bir kısmına vakıf olabildiğimiz- bu zenginliğe kanaatimizce İslâm'la birlikte ulaşmıştır.

Müslümanlar ve İslâm toplumu, dünya ve ahiret saadetine ve de rızai ilâhîye, ancak hakkın, hukukun, adalet ve eşitliğin hâkim olduğu bir zeminde nail olabileceklerdir. Bu manada fert-fert her Müslüman, insanlara ve diğer mahlûkata, hak ve adalet ölçüleri dâhilinde davranmalıdır. Bunun yanında kardeşlik, dostluk ve sırdaşlık gibi değerler, sadece Müslümanlara özel olmak üzere İslâm toplumunu bir arada ve ayakta tutan diğer vazgeçilmez değerlerdir.

Kur'ân, ırk, renk ve benzeri herhangi bir ayırım gözetmeksizin din kardeşliği ortak paydasında, adalet ve hukuk karşısında eşitlik ekseninde oluşacak/oluşturulacak bir toplumu öngörmektedir. Müslümanların bu öngörüyle hayata geçirecek moral ve birikimleri vardır. Zira bu tarifi dışındaki bir toplum öngörüsü ve oluşumu, başta Müslümanlar olmak üzere tüm insanlık ailesine mutluluk getirmeyecektir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, 1992. *el-Müsned*, (I-VI), İstanbul: Dâru Sahnun ve Çağrı Yayınları, 2. Baskı.
- Abdullah Ahmed el-Yûsuf. 2009 (20. Yıl) “el-Adaletü'l-İctimâiyye Fî'l-Kur'âni'l-Kerîm”, *Mecelletü'l-Basâir*, Beyrut, Sayı: 44, s. 50-68.
- Ahmed eş-Şerbasî. 1985, *Mevsüatü Ahlâki'l-Kur'ân*, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut
- Ali el-Hafif. 1990. *el-Mülkiyetü Fi'ş-Şeriatü'l-İslâmiyye* Dâru'n-Nehezati'l-Arabiyye, Beyrut
- Armağan, Servet. 1987. *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ateş, Süleyman. 1988-1991, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* (I-XII), İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Bardakoğlu, Ali. 1988. “Hak”, *DİA*, (I-XLIV), TDV. Yayınları, İstanbul, XV, 139.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. 1992. *el-Camiu's-Sahîh* (I-VIII), İstanbul: Dâru Sahnun ve Çağrı Yayınları, 2. Baskı.
- Bulaç, Ali. 1994. “*Asr-ı Saadette Bir Arada Yaşama Projesi Medine Vesikası*”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm* (I-IV), Editör: Vecdi Akyüz, İstanbul: Beyan Yayınları, II, 191.
- Çağırıcı, Mustafa. 198 “Adalet”, *DİA*, (I-XLIV), İstanbul: TDV. Yayınları, I, 341-343.
- Demir, Fahri. 1986. *İslâm Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Doğan, D. Mehmet. 1996. *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: İz Yayıncılık,
- Dursun, Davut. 1990. “Eşitlik”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (I-IV), İstanbul: Risale Yayınları, I, 482-483.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyüb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî el-Hanefî, 1287/1869. *Külliyâtü Ebi'l-Bekâ*, Matbaatü'l-Âmire,
- Elmalılı, Hamdi Yazır. 1968. *Hak Dini Kur'ân Dili* (I-IX), İstanbul: Nebioğlu Basımevi, 3. Baskı.

Eryılmaz, Bilal. 1996. "Osmanlılarda Millet Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi* (I-VII), İstanbul: İz Yayıncılık.

Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kub b. Muhammed. 1987. *el-Kâmûsu'l-Muhît, Müessesetü'r-Risale*, 2. Baskı, Beyrut

_____ 1996. *Besâir Zevi't Temyîz Fi Letâifi'l-Kitabi'l-Azîz* (I-V), Kahire.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail. 1985. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (I-VII), thk: Dr. Muhammed İbrahim el-Benna, Muhammed Ahmed Aşur, Abdül Azîz Ğanîm, İstanbul: Kahraman Yayınları.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid. 1992. *Sünenü İbn Mâce* (I-II), thk: M. Fuat Abdülbaki, İstanbul: Dâru Sahnun ve Çağrı Yayınları, 2. Baskı.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mukrim. 1300h. *Lisanü'l-Arab* (I-XV); Dâru Sadır, Beyrut.

el-Kardâvî, Yusuf. 1968. *en-Nas ve'l-Hak, (İnsan ve Hak Mefhumu)*, ter: Mustafa Ateş, İstanbul: İrfan Yayınevi.

Mevdüdü, Ebu'l-A'lâ. *İslâm'da Hükümet*, ter: Ali Genceli, Ankara: Hilal Yayınları, 3. Baskı, tsz.

Molla İbrahimoğlu, Süleyman. 1996. "Kur'ân'da Hak Kavramı", *Diyanet Dergisi*, sayı: 32/1, s. 24-40.

Mukâtil b. Süleyman, İbn Beşîr, el-Azdî, el-Horasanî, 1993. *Kitabu'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, haz: Ali ÖZEK, İstanbul: İlmî Neşriyat.

Mutahharî, Ayetullah Murtaza, 1988. *Adli İlâhî*, Çev: Hüseyin Hatemî, İstanbul.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî. 1992. *el-Camiu's-Sahîh* (I-III), nşr: Muhammed Fuat Abdülbâkî, şerh: İmam Nevevî, İstanbul: Dâru Sahnûn ve Çağrı Yayınları.

Olguner, Fahrettin. 1992. "Batıl", *DİA* (I-XLIV), İstanbul: TDV. Yayınları, V, 147.

Râğîb el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk: Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz.

Sâbûnî, M. Ali, *Safvetü't-Tefâsîr* (I-III), Derseâdet, İstanbul tsz.

Şâtîbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed. 1997. *el-Muvâfakât* (I-VI), Dâru İbn Affan, Suudi Arabistan el-Huber - el-Akrabiyye

Şimşek, M. Sait. 2005. *Kur'ân'ın Ana Konuları*, İstanbul: Beyan Yayınları.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. 1954. *Câmiu'l-Beyan an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* (I-XXX), Mısır.

Topaloğlu, Bekir. 1988. “Adl”, *DİA* (I-XLIV), İstanbul: TDV. Yayınları, I, 387.

Yüksel, Nevzat. 1995. *Konularına Göre Kur’ân’ı Kerîm Fihristi*, İstanbul: Bayrak Yayınları, 8. Baskı.

Zemaşşerî, Ebu’l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer. 1318h. *el-Keşşâfan Hakaiki’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Akavîl fî Vucûhi’t-Te’vîl* (I-III), Bulak, Mısır: el-Matbaatü’l-Kübra el-Emîriyye.